

SHARQ MUTAFAKKIRLARINING KASBIY SHAKLLANISH MUAMMOSIGA DOIR MA'NAVIY-PSIXOLOGIK QARASHLARI

I.A.Yusupjonova – *psixologiya fanlar bo'yicha falsafa doktori*
Andijon davlat universiteti

Tayanch so'zlar: psixologiya yo'nalishi talabalarining kasbiy rivojlanish jarayoni, pedagogik muloqotning o'ziga xos xususiyatlari, bo'lajak psixologning kasbiy ongi, kasbiy motiv va motivatsiya, o'quv motiv.

Ключевые слова: процесс профессионального становления студентов-психологов, особенности педагогического общения, профессиональное сознание будущего психолога, профессиональная мотив и мотивация, учебная мотивация.

Key words: the process of professional development of psychology students, specific features of pedagogical communication, professional consciousness of a future psychologist, professional motivation and motivation, educational motivation.

Jahonda ta'lim va ilmiy-amaliy markazlarda talabalar kasbiy shakllanishini psixologik shartlarini ishlab chiqarish uchun zarur imkoniyatlarni yaratish masalasiga alohida e'tibor berilib, kasbiy shakllanish tushunchasining mohiyati, kasbiy shakllanishidagi ziddiyatlari va ularning kelajakdagi faoliyatiga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi, talabalarida kasbiy rivojlanish samaradorligiga erishish mexanizmi muammolari doirasida izlanishlar olib borilmoqda va talabalarining kasbiy shakllanishining psixologik xususiyatlari va ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi uchun zarur shart-sharoitlar, har tomonlama bilim, zamonaviy dunyo uchun zarur bo'lgan muayyan ko'nikmalarni egallashga yo'naltirilgan bilim berish mexanizmlarini takomillashtirish, ularning jamiyatdagi kasblar haqidagi savodxonligini oshirishni kafolatlovchi innovatsion-integrativ usullarni qo'llash doirasidagi zamonaviy ijtimoiy-psixologik tadqiqotlarni o'rganishga alohida e'tibor berilmoqda. Chunki, inson hayotida kasbiy faoliyatni to'g'ri belgilash shaxsning o'zini ro'yobga chiqarish hamda yetuk kadr bo'lib yetishishida muhim o'rinni egallaydi. Bunda, insonning psixologik imkoniyatlari ko'lamidan oqilona foydalanish, ijtimoiy istiqbollarni belgilash masalasi har bir davlatning, xalqning oldida dolzarb vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda. Zero, har bir shaxsning o'z kasbni anglagan holda tanlashi kasbiy samaradorlikka erishishda va jamiyat taraqqiyotida muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Sharqda yoshlarga ta'lim va tarbiya berish, ularga kasb-xunar o'rgatish Qadimiy an'alaridan xisoblanadi. Ayniqsa, xunarmand va kosiblar me'mor va naqqoshlar, dexqon va chorvadorlar, o'z farzandlari yoki shogirdlarini tarbiyalashga kasb-sirlarini o'rganishga juda katta ahamiyat berganlar. Xalqimizning yosh avlod tarbiyasiga bu qadar e'tibor berishini ko'rsatuvchi turli-tuman naqlar va rivoyatlar maqollarning asrlar osha to'planib kelganligini ham alohida qayd etish o'rinlidir. Jumladan, "Ustozdan o'zmagan shogird, shogird emas", "Hunarli kishi xor bo'lmas" yoki "Bir yigitga yetmish hunar oz" kabi ko'plab hikmatli so'zlar borki, ular qadim-qadimdan otobobolarimiz yosh avlodni ruhan va jismonan barkamol hamda o'ziga munosib biror-bir kasb-kor egasi bo'lib yetishishlariga da'vat etib kelganlarining yaqqol isbotidir. Sharq mutafakkirlari ta'limotida o'gil va qizlarga ta'lim va tarbiya berish kuni kasb ularni kasb-hunarga o'rgatish goyasi ham muxim o'rin egallaydi. Bundan ko'rinadiki, kasb tanlash, kasbga yo'naltirish masalalari hozirgi kun uchun yangilik bo'lmay, balki azaliy muammo sifatida o'rganib kelinmoqda [2,3,4]. Sharq mutafakkirlarining g'oyalarida shaxsning kasb-hunarga ega bo'lishi, xususan kelgusida muayyan kasb-hunarga tayyorlanayotgan bo'lg'usi kasb egalari to'g'rida qarashlar keng yoritilgan. Jumladan, Abu Ali Ibn Sino, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Maxmud Qoshg'ariy, Amir Temur, Umar Xayyom, Abdulla Avloniy va boshqalarning asarlarida kasb-hunar bilan shug'ullanishda muayyan sifatlariga ega bo'lish, kasbiy rivojlanishning shartli sifatida tanlangan kasb ilmini maqsadli, maxsus o'qish va o'rganish, shuningdek, o'zida nazariy hamda amaliy bilimlarni doimiy takomillashtirib borish to'g'risida ahamiyatli fikrlar bayon etilgan [2]. Buyuk qomusiy olim Abu Nasr Forobiy kasb-hunar to'g'risida ilk fikrlarini bildirib, qimmatli maslahatlarni berganlar, chunonchi ta'lim-so'z va

ko'nikmalar majmui, tarbiya esa amaliy malakalardan iborat ish-xarakat ekanligini, muayyan kasb-hunarga berilgan, u bilan qiziqqan kishilar shu kasb-hunarning chinakam shaydosi bulishini aytgan. Bu mulohazalardan ko'rinib turibdiki, kasb-hunar insoniyat uchun azaldan juda zarur xayotiy vosita bo'lib kelgan. Forobiyning fikricha, insonning kasb-hunar va san'atdagi fazilatiga kelsak, bu fazilat tugma emasdir, aks xolda uning fikru – fazilatida mutlaqo kuch va ulug'lik bo'lmas edi. Nazariy va buyuk fikriy fazilat ulug' tugma fazilat va ulug' (kasb-hunar) fazilati odat - malaka bulib kolgan odamda bu fazilatlar irodani hosil qilishning va odatga aylantirishning sababi buladi, bunday odamlar cheksiz, juda kuchli tabiat va irodaga egadirlar. Agar insonda mana shunday go'zal xususiyatlar yoki fazilatlar birlashsa, uyg'unlashsa, shundan sung u uzidagidek guzal fazilat va irodani xalqlar va shaxar axillarida xosil qilish yullarini o'rganishi kerak. Lekin xalqlar va shaxar axillarida axloq, odob, rasm-rusm, kasb-xunar, odat va irodani hosil qilgani uchun insondan zo'r kuch va qudrat talab qilinadi. Abu Nasr Forobiyning ta'kidlashicha, "Ta'lim-degan so'z xalqlar va shaxarliklar o'rtasida nazariy fazilatlarini birlashtirish, tarbiya esa shu xalqlar o'rtasidagi tugma fazilat va amaliy kasb-hunar fazilatlarini birlashtirish degan so'zdir. Ta'lim faqat so'z va o'rganish bilangina bo'ladi. Tarbiyachi esa amaliy ish tajriba bilan, ya'ni shu xalq, shu millatning amaliy malakalaridan iborat bo'lgan ish-xarakat, kasb-xunarga berilgan bo'lishi, o'rganishidir" - deydi. Forobiyning fikricha, baxtning turli darajalarining bir-biridan afzalligi uch xil alomatga qarab aniqlanadi. Biz quyida ko'rib chiqayotgan hunar va san'atlarning bir-biridan afzalligi ham xuddi shu alomatlariga qarab aniqlanadi. Hunar va san'atlar qaysi tur va soxalarga taalluqli ekanligiga ko'ra bir-biridan afzal ko'rinadi. Abu Rayxon Beruniy inson kamolotida mehnat va mehnat tarbiyasi haqida muhim fikrlarni bayon etadi. U xar bir xunar egasini mexnatiga qarab turlarga bo'ladi. Og'ir mexnat sifatida binokor, ko'mir qazuvchi, xunarmand, fan soxiblari mehnatini keltiradi [3,4]. Beruniy bolalarni mehnatga o'rgatish metodlari, yo'llari haqida ham fikr yuritadi. Masalan, bolalarni eng kichik yoshdan mehnatga o'rgatish kerak, deydi. Mexnat tarbiyasi o'sha davr tarbiya an'anasiga binoan vorislikka katta axamiyat beradi. Hunarmandchilikning bunday yakka xolda o'rgatilishi malakali kasb egalarning yetishib chiqishiga yordam bergan, xalol va vijdonan mehnat qilishga yo'llaganki, bu insonning kamolga yetishida muhim pogona bo'lgan. Zero, qadimdan xar bir yetuk inson shohmi yoki oddiy fuqaromi hunarning bir yoki bir necha turini bilishi zarur sanalgan. Shunga buyuk shaxslar ham, beklar ham, mol-mulk egalari bo'lgan boylar ham oddiy fuqaro xam o'z farzandini bilimli bo'lishi bilan birga hunarli bo'lishiga ham e'tibor bergan va bu yozilmagan qonunga barcha birdek amal qilgan. Chunki kishilik jamiyati paydo bo'lgandan boshlab, kishilar o'z mehnati va hunari bilan kun kechirishga majbur bo'lgan va bu hayot taqozosi asoratida qabul qilingan. Shuning uchun ham Beruniy inson har tomonlama kamolga yetishi uchun u ilmi bulishi bilan birga mehnatsevar va hunar egasi bo'lishi ham kerak deydi. bu Ali ibn Sinoning mehnatsevarlik tarbiyasi borasidagi fikrlari xam diqqatga sazovordir. Jumladan, u har bir bolani biror hunarga o'rgatmoq shart, deydi. Yosh yigit biror hunarni o'rgansa, uni hayotga tatbiq eta olsa va mustaqil hunar tufayli oilani ta'minlaydigan bo'lsagina

otasi uni uylantirib qo'ymogi lozim, deb hisoblaydi. O'spirin hunar egallashi bilan unda nafaqat axloqiy xislar, balki xarakterning irodaviy hislatlari xam tarkib topa boshlaydi. Hunar egallash orqali o'spirinlardan sabr-bardoshlik, chidamlilik, mehnatsevarlik, ishbilarmonlik, tadbirkorlik, zukkolik kabi insoniy sifatlar shakllanadi. Ibn Sino har bir insonning mijozidan kelib chiqqan holda unga aloxida e'tibor berish kerakligini ta'kidlashi tufayli juda katta amaliy ish qilganligiga guvoh bo'lish mumkin. Uning fikricha, har bir inson faqat unga tegishli bo'lgan xususiyatlarigagina egadir, unga o'xshash insonlar kamdankam bo'ladi [3,4]. Yusuf Xos Xojibning o'sha Davrda kosib hunarmandlarga naqadar xayrixoxligi o'z-o'zidan emasdi. Chunonchi, davlatning tinch osoyishtaligi, jaxonda tutgan mavqei, boyligi, xalqning farovonligi ana shu toifadagi kishilarga bogliq edi. Zero, kasb-hunar ta'limning ijtimoiy-siyosiy, moddiy va madaniy taraqqiyotining o'lchov birligi sanalardi. Yusuf Xos Xojib jamiyat taraqqiyoti va xalq farovonligida muxim o'ringa ega bo'lgan dexqonlar, chorvadorlar, savdogarlar, tabiblar, olimlar haqida xam muhim fikrlar bayon etadi va har birining jamiyatdagi o'rnini ko'rsatib beradi. Chunonchi, dehqonlar va chorvadorlarning ham ijtimoiy, iqtisodiy hayotda tutgan urnini yukori baxolaydi va ular mehnati eng ulug' va sharfli muqaddas ekanligini ta'riflaydi. Ko'rinib turibdiki, olim jamiyatning rivojlanishiga hissa qo'shgan har bir kasb-hunar egasini ulug'laydi va ularni qadrlash zarurligini ta'kidlaydi [3,5]. Sharq mutafakkirlaridan yana biri Kaykovusdir. Kaykovusning "Qobusnoma" asari 44 bobdan iborat bo'lib, 4 bobi diniy bilimlar haqida bo'lsa, qolgan 40 ta bobi ta'lim- tarbiyaga bag'ishlangan. Mutafakkir Kaykovusning yaratgan asari juda qimmatlili bilan agralib turadi. Chunonchi asarda hunar va kasb tanlashga bag'ishlangan alohida bob bo'lib, bunda kasbi va hunari bilan o'zi va oilasidan tashqari jamiyat ravnaqiga ham ulkan hissa qo'shishini yozib qoldirgan. Bundan tashqari farzandlar tomonidan ota-onani hurmat qilish, ularni e'zozlash kabi fazilatlarining shakllanishi muhimligi ta'kidlanadi. Ilmiy jihatdan bilim olish, san'atni anglash va uni egallashga harakat qilish, harbiy sohadagi mashqlar va ularni bilishning zarurligi ta'kidlanadi. Bundan tashqari ro'zg'or yuritish uchun zarur bo'lgan savdo-sotiq ishlarini bilish, dexqonchilik bilan shug'ullanishga e'tibor qaratish, turli kasb-hunarlarini egallashga intilish kabi masalalarga jiddiy e'tibor qaratilgan. Kaykovus insonlarning jamiyatda tutgan o'rniga ko'ra uchta toifaga ajratgan: aqli, haqo'y va juvonmard odamlardir. Kaykovus ilm bilan birga kasb-hunarining zarurligini alohida ta'kidlab, inson har qancha oliy nasab bo'lsa ham, lekin kasb kori bo'lmasa, aholining izzat hurmatidan umid qilmasa ham bo'lishini, ulug'lik nasl-nasab emas, balki aql va bilimda ekanligini aytadi. Kaykovus jamiyat taraqqiyotida ilm bilan birga kasb-xunarning zarurligini ta'kidlaydi: "Agar kishi har qancha oliy nasab va asl bo'lsa-yu, ammo kasbi bo'lmasa, u xaloyiqning izzat va hurmatidan noumid bo'lur. Ulug'lik aql va bilim qiladur, nasl-nasab emas. Ammo sen hunar bilan

bir nomga ega bo'lgil". Shuning uchun ham asarda turli kasb egalari ulug'lanadi. Kasb-hunar o'rganishni bilim olish bilan qo'shib olib borishni tavsiya etadi. Fanni amaliyot bilan uzviy aloqada deb qaraydi. Kaykovusning bu qarashlari o'sha davrning ilg'or qarashlaridan sanaladi. Ayniqsa, uning turli kasb-hunar vakillari xaqidagi fikrlari amaliyotga tatbiq etishda o'ta muximligi bilan diqqatga sazovor. Masalan, "Dabirlik va kotiblik zikrida" bobida yozma nutqni yaxshi egallash, chiroyli yozish va mashk qilishni maslaxat beradi [6]. Sa'diy bilim olish bilan birga xunarning xali inson uchun qay darajada afzalligini uqtiradi. Chunki "hunar qaynar buloq, tuganmas davlat, - deydi u, agar hunarmand molidan maxrum bo'lsa qayg'usi yo'qdir. Hunarmand qaerga borsa, qadrlanadi va uyning turidan joy oladi. Hunarsiz odam esa, xamisha mashaqqat chekadi, tilanchilik qiladi". Bu - Sa'diyning inson uchun ilm-hunarining qay darajada ulug'ligini ta'kidlovchi fikrlarining ifodasidir. Sa'diyning "Guliston" asari axloqiy ta'limoti bilan ayniqsa mashxurdir. Zero, mazkur asarda insoniylik, saxovat, qanoat, adolat kabi hislatlar ulug'lanadi. Jomiy ham xuddi Forobiy singari biror foydali kasb-hunarni egallashni yoshlarning asosiy burchi deb xisoblaydi. U bir odam ikki ishni eplay olmasligini ta'kidlaydi, faqat muayyan bir hunar bilan shugullanish uni puxta o'zlashtirish lozimligi haqida gapiradi [4,6]. Jomiy hunar egallashni u bilan shugullanishni xar qanday boylikdan afzal ko'radi, yoshlarni hunar egallashga chaqiradi. Jomiy o'sha davrda bilim va hunar egallamay, uzining nasl-nasabi bilan maqtanib yurgan ota-onasining molu davlatiga ishonib taralla-bedod qilib yurgan yoshlarni qattiq tanqid qiladi. Uning fikricha, bunday yoshlar biror ijobiy fazilatga ega emas, ular xosil bermaydigan mevasiz daraxtga o'xshaydilar, bunday odamlarning jamiyatga nafi tegmaydi. Jomiy bilim-hunarsiz kishini o'tindan boshkaga yaramaydigan mevasiz daraxtga o'xshatadi. U har bir yoshni ota obrusi, shon-shuxratidan magrurlanmay, o'z yo'lini tanlashiga, ilmu-xunar o'rganishga undaydi. Shuningdek, xunar o'rganish xar bir kishi uchun u yoshmi, keksami, shoxmi, fuqaromi, barchaga barobar, - deb ta'kidlaydi. Demak, Jomiy inson uchun ilmu-hunarining qay darajada zarurligini to'g'ri talkin qilgan. Sharqning qomusiy olimlaridan Davoniy bolalarning kasb-hunar egallashi tugrisida ham e'tiborga sazovor fikrlar bildirgan. Muallim talabalarning qobiliyatini qaysi kasb bilan qiziqishini juda yaxshi bilishi lozim. Davoniyning kasb-hunar egallash to'grisida ijobiy qarashlaridan biri shuki, u birinchi navbatda oddiy xalq mehnatini, hususan, dexqon mexhnatini kuylaydi, inson faqat o'z xalol mehnati tufayli baxt-saodatga erishuvi barkamol shaxs bo'lib yetishishi mumkinligini isbotladi. Shuning uchun u kasb-hunar egalarni doimo hurmatlash, mehnatini qadrlashga chaqiradi [3,5,6].

Mazkur maqolada talaba shaxsida kasbiy shakllanishining ilmiy-nazariy tahlili bayon etildi. Shuningdek, Sharq allomalari o'quvchi shaxsida kasbiy shakllanishi va uni tadqiq qilish uslubi aniqlandi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagil nutqi. 2020 yil 30 sentyabr. - <https://president.uz/uz/lists/view/3864>
 2. Абдуллаева М.М. Шахсиятнинг профессионал ўзига хослиги: психосемантик ёндашув. / М.М.Абдуллаева. // Психологик журнал / Эд. А.В. Брушлинский, И.И. Шесноков. 2004. 25-жилд № 2. 2004 йил март-апрел ойлари. - С. 86-96.
 3. Гайнутдинов Р.З. Диссертация... кандидата психологических наук: 19.00.03. -Ташкент: 2010. -С. 110.
 4. Jalilova S.X., Xaydarov F.I., Xalilova N.I. Kasb psixologiyasi. O'quv qo'llanma. 2010.13-25-6.
 5. Qodirov Q.B. O'qituvchining psixologik kompetentsiyasiga doir ayrim mulohazalar. Zamonaviy ta'lim. 2015. №4. 56-61-6.
 6. Siriev N. O'rta maxsus kasb-hunar ta'limi muassasasi magistrantining malakasini oshirishning psixologik jihatlarlari: Dissertatsiya avtoreferati. ... psixologiya fanlari nomzodi: 19.00.07. -Toshkent: 2000. 20-b.
- РЕЗЮМЕ.** O'rganilayotgan muammo bo'yicha ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, ushbu tadqiqot shuni ko'rsatadiki, talabalar kasbiy tanlash va kasbiy motivatsiyasining muammosi sharq mutafakkirlari tomonidan keng doirada tadqiq qilin. Shu bilan birga, kasbiy o'zlikni anglash va aniqlashga taalluqli umummetodologik va nazariy muammolar nazariy tahlil qilingan.

РЕЗЮМЕ. Анализируя научную литературу по изучаемой проблеме, данное исследование показывает, что проблема профессионального выбора и профессиональной мотивации студентов широко изучается восточными мыслителями. При этом теоретически анализируются общие методологические и теоретические проблемы, связанные с пониманием и определением профессиональной идентичности.

SUMMARY. Analyzing the scientific literature on the studied problem, this study shows that the problem of students' professional choice and professional motivation is widely studied by Eastern thinkers. At the same time, general methodological and theoretical problems are theoretically analyzed related to the understanding and definition of professional identity.